

УДК 008:32

Гаращук Євгенія Вікторівна,
аспірантка Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена розгляду методологічних принципів дослідження сутності і змісту політичної культури та основних етапів формування теорії політичної культури.

Ключові слова: політична культура, політична поведінка, політична система, політико-культурний підхід, загальна концепція культури.

Проблема політичної культури (суспільства, особи, держави, окремих категорій громадян), незважаючи на певну активізацію досліджень у цій галузі, залишається недостатньо вивченою, відтак є предметом численних наукових досліджень. Інтерес до вивчення феномену політичної культури обумовлений усвідомленням науковцями необхідності виявлення засобів і механізмів досягнення політичної стабільності і суспільно-політичного розвитку за допомогою аналізу глибинних, емоційних і соціально-психологічних зв'язків між людськими спільнотами і формами правління, владою. Передумовою для масового вивчення подібних зв'язків стала т.з. «біхевіористська революція», а також встановлення широких міждисциплінарних зв'язків політичної науки з іншими науками про суспільство – культурною антропологією, соціологією, соціальною психологією тощо, що в сукупності сприяло формуванню і затвердженню політико-культурного підходу. Даний підхід – це спроба дослідити формальні і неформальні компоненти політичних систем, спираючись на аналіз національної політичної психології, політичної ідеології та інтеграції вищезазначених наук в єдину політологічну дисципліну [1].

Дослідження різних аспектів політичної культури – характеру зв'язку між соціальною структурою суспільства і культурою, особливостей політичної поведінки людей різних національностей і культур, ступеня впливу традицій на розвиток політичного процесу, ролі людського чинника в політиці мають давню історію. Феномен, який в сучасній науці визначається як політична культура, був предметом уваги багатьох мислителів: Платона, Аристотеля, Н.Макіавеллі, Ш.Монтеск'є, А. де Токвіля, К.Маркса, М.Вебера, М.Бердяєва, К.Мангейма та ін. Проте вперше концептуально поняття «політична культура» було використано німецьким істориком-просвітником XVIII століття Й.Гердером. Категоріального ж статусу воно набуло у середині XX ст. завдяки зусиллям Г.Алмонда, С.Верби, Л.Пая, Д.Каванаха, У.Розенбаума, Д.Елазара, К.фон Бойме та ін.

Передумовою концептуальної розробки проблеми політичної культури стали дослідження політичних систем, які в політичній науці відомі як «теорія систем». Основну констатуючу ознаку яких багато вчених вбачали в наявності ціннісно обумовлених зв'язків між владою і суспільством. Тобто в якості об'єднуючого і стабілізуючого чинника політичної системи розглядалися політичні цінності. Отже, виникнення теорії політичної культури – це своєрідна спроба подолання формальних методів дослідження політики, прагнення об'єднати формальну та реальну політичні системи, прослідкувати взаємозв'язок процесів прийняття політичних рішень та політичну поведінку громадян.

Однією з причин активізації уваги до феномену «політична культура» є проникнення в політичну науку після Другої світової війни різних концепцій культури і культурної антропології, збільшення спроб розглядати політичні феномени в культурних, соціокультурних і соціально-психологічних термінах. Попередниками концепції політичної культури вважають відомих антропологів і культурологів К.Клаксона, А.Кребера та ін. Саме тоді в центрі уваги політологів і постав культурний контекст здійснюваних політичних змін.

Існує багато дефініцій політичної культури, декілька підходів до розуміння її сутності. Необхідно зазначити, що у західних і вітчизняних науковців немає єдиного підходу як до самої категорії політичної культури, так і до її змісту, структурних компонентів, функцій. Складність у розумінні і тлумаченні політичної культури пов'язується з розумінням самого поняття «культура» в культурології. На сьогоднішній день можна нарахувати більше, ніж 500 визначень зазначеного поняття, що звісно ускладнює пізнавальну ситуацію також з поняттям політичної культури. У найзагальнішому вигляді її можна розглядати як суб'єктивний вимір суспільних основ політичної системи.

Становлення дефініції політичної культури в історичному ракурсі пов'язується, зокрема, у XVIII столітті з ім'ям німецького філософа Й. Гердера, який вперше використав термін «політична культура». Пізніше, наприкінці XIX століття, цей термін зустрічається в працях професорів Московського університету В. Гер'є, Казанського – В. Івановського. Вивчення і дослідження в галузі політичної культури в останній чверті XIX століття стають невід'ємною частиною російської соціологічної, філософської, політичної та правової думки. Деякі дослідники вважають «батьком» теорії політичної культури американського вченого Ч. Меріама (1874-1953), який у першій половині XX століття займався вивчення політичної культури.

Цілісна концепція політичної культури зароджується в 1950-х роках XX століття, засновники якої є американські політологи Г. Алмонд і С. Верба. Їхні основні ідеї, концепції політичної культури підтримували і розробляли Л. Пай, А. Браун, Х. Доменігер та С. Хантінгтон. Висловлювалися думки, що політична культура – це елемент політичної системи, складається вона із вірувань та почуттів, знань та інформації про політичні об'єкти, яка присутня всім членам цієї системи.

Інша концепція політичної культури обов'язково включає діяльнісний аспект, прихильниками, якої є такі дослідники: Е. Баталов, В. Житенєв, Е. Єгоров, Н. Кейзеров, У. Розенбаум, М. Фарукшин. Однак цій концепції бракує цілісного вивчення такого явища, як політична культура суспільства, оскільки представники цього підходу займалися переважно вивченням політичної культури особистості окремо від суспільства [2, с. 7].

Українські науковці розпочали активне вивчення політичної культури на початку 1990-х років. Серед сучасних українських дослідників, які займаються як загальнотеоретичними питаннями політичної культури, так і аналізом стану політичної культури України, слід відзначити О. Бабкіну, В. Бебика, В. Бурдяк, М. Головатого, Є. Головаху, Ж. Деркача, М. Дмитренко, О. Кокорську, Л. Нагорну, О. Проскуріну, В. Ребкало, О. Рудакевича, С. Рутар та інших [див. напр. 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Наприкінці 90-х років Б. Кухта запропонував визначення політичної культури, згідно з яким політична культура становить владний аспект усякої національної культури, відображений у системі поглядів, почуттів, цінностей та уявлень, які реалізуються в політичних відносинах і діяльності політичних суб'єктів [2, с. 7].

Вияв методологічних принципів дослідження сутності і змісту політичної культури у першу чергу пов'язується з аналізом і класифікацією основних концепцій культури.

В історії дослідження і формуванні теорії політичної культури можна визначити три етапи.

Перший («об'єктивний») – розвивався в рамках структурного функціоналізму (Т. Парсонс), коли цінності розглядалися як найвищі принципи, на основі яких забезпечується згода у суспільстві і у малих групах. Цінності є об'єктивними і досліджуються тією мірою, якою здатні підтримувати нормальне функціонування системи. Прихильник цього підходу Д. Істон розглядає політичну культуру як сукупність лише тих уявлень і вірувань, які явно визначають політичні дії [9, с. 383-400].

Другий («суб'єктивний») «психологічний» етап, який представляють Г. Алмонд і С. Верба, політичну культуру трактують як систему політичних орієнтацій і переконань, які притаманні тій чи іншій особистості. Ці орієнтації (цінності) можуть не схвалюватися

більшістю даного суспільства, навіть суперечити існуючому режиму. Головне – вони є в індивідуальній свідомості [10, с. 121-132].

Третій етап пов'язується з кін. 80-х – поч. 90-х років ХХ ст., коли в інтерпретації політичної культури склалися два основні напрями. Один напрям обмежує це суспільне явище сферою психічного; другий, поряд зі зразками політичної свідомості, включає до нього і «зразки» політичної поведінки людей.

Найбільш поглиблено феномен політичної культури відображено в працях Г.Алмонда, С.Верби, Л.Пая, С.Гантінгтона, Д.Елазара, Д.Дівайна та інших, які стояли на «орієнталістських» позиціях. Наприклад, Л.Пай розглядав політичну культуру як сукупність установок, переконань і почуттів, яка впорядковує і надає значення політичному процесу і яка представляє собою основні припущення і правила, які управляють поведінкою в політичній системі; вона включає як політичні ідеали, так і діючі норми управління. До політичної культури Л.Пай включає зміст таких категорій як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу [11, с. 86]. Американські політологи Г.Алмонд і Дж.Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних настанов і орієнтацій учасників певної системи, як суб'єктивну сферу, що є основою політичних дій [12, с. 86-87]. На думку іншого науковця Л.Дитмера, у політичній культурі є те, що належить «культурі» і не дозволяє зводити її ні до «політичної структури», ні до «політичної психології». Основою аналізу політичної культури є символи, оскільки за допомогою них люди виражають один одному свої почуття і цінності. І тому політична культура – це система політичних символів, певна семіологічна система, яка передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів та понять і включається до більш широкої системи – системи політичної комунікації.

Інші дослідники, наприклад, Є.Вятр і Д.Пол вважають, що поряд зі «зразками» політичної свідомості до політичної культури повинні бути включені обов'язково і «зразки» політичної поведінки.

У працях вітчизняних науковців та авторів близького зарубіжжя існують помітні розбіжності в трактуванні політичної культури. Переважно вони аналізують суть, структурні компоненти та функції політичної культури. Одна група вчених визначають політичну культуру як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, що відображають, закріплюють і реалізують головні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди й навички участі громадян у суспільно-політичному житті (В.Бебик, М.Головатий, В.Рєбкала) [13]. Інші фахівці вбачають у політичній культурі систему обумовлених історично, відносно сталих і репрезентованих переконань та настанов свідомості та моделей поведінки індивідів і груп, а також моделей функціонування політичних інститутів та утвореної ними системи (Е.Баталов, Б.Цимбалістий). Певна частина вчених вважають, що політична культура – це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, що визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень та сформованість їхньої політичної активності (Н.Паніна, Ю.Пахомов, Н.Чурилов).

Ще один напрям вітчизняних досліджень політичної культури присвячений проблемам взаємовпливу політичної і правової культури, політичної і моральної культури, взаємозв'язку політичної культури зі способом життя, політичною свідомістю і громадською думкою. Це знайшло відображення у працях В.Андрущенко, В.Бабкіна, О.Бабкіної, В.Бебика, Н.Гайворонюка, В.Горбатенка, В.Кременя, І.Кресіної, В.Лісового, О.Лузана, І.Мигоровича, М.Михальченка, Л.Нагорної, М.Остапенко, В.Потульницького, В.Рєбкала, Ю.Римаренка, Ф.Рудича, С.Рябова, В.Табачковського, М.Шульги та інших.

В залежності від предмету, завдань і загальної концепції культури сформувалися такі підходи до дослідження політичної культури.

Логіко-гносеологічний аналіз політичної культури, дослідження її категоріальних зв'язків з міждисциплінарними поняттями. В рамках цього напрямку політична культура розглядається як елемент духовного життя суспільства, сфера реалізації політичних

цінностей, характеристика політичних норм, знань, зразків поведінки, соціально-політичний досвід, традиція і пам'ять.

Аналіз політичної культури як *психолого-ідеологічного феномену* – з'ясування соціально-психологічних механізмів перетворення політичних ідей в переконання і вчинки, дії. В даних дослідженнях політична культура ототожнюється з суб'єктивною сферою політичного життя.

Підсумовуючи аналіз різних трактувань політичної культури, можна сформулювати синтезоване визначення політичної культури:

- це суб'єктивна сфера, яка лежить в основі політичної діяльності, яка складається з орієнтації, системи цінностей, символів, вірувань і установок індивідів на політичні дії;

- спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделей поведінки; суміш політичної свідомості і політичної поведінки; відповідно в структурі політичної культури виділяються компоненти пізнавального, емоційного, оцінного і поведінкового характеру;

Вважається, що на індивідуальному і груповому рівнях політична культура виступає як єдність політичної свідомості і поведінки, але на соціальному рівні вона доповнюється культурою функціонування політичних інститутів, які складають політичну систему суспільства [14].

Отже, *політична культура* – це система історично обумовлених, відносно сталих і репрезентованих («зразкових») орієнтацій (уявлень, переконань, установок, почуттів, оцінок) і моделей поведінки індивідів і груп, а також стилю діяльності суб'єктів політичного процесу, моделей функціонування політичних інститутів і системи, яку вони утворюють.

Література:

1. Вінничук Н.Ю. Типологія політичної опозиції / Н.Ю. Вінничук // Політичний менеджмент. – 2007. – №3 (24). – С.51-59.
2. Штука І. А. Політична культура в контексті модернізації політичної системи України [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Штука Ірина Анатоліївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2013. – 20 с.
3. Бабкіна О.В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування / О.В.Бабкіна // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 22. – 2011. – Випуск 5. – С. 5-10.
4. Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл / М. Ф. Головатий. — К. : МАУП, 2006. — 400 с.
5. Дмитренко М. А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період : монографія / М. А. Дмитренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 192 с.
6. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. нагорна. – К.: Стиль, 1998. – 278 с.
7. Основи політичної науки [Текст] : курс лекцій. У 4 ч. Ч. 3. Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Климаська, А. Романюк [та ін.] ; за ред. Б Кухти. – Львів : Кальварія, 1998. – 556 с.
8. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 568 с.
9. Easton D. An Approach to the Analysis of Political Systems/ D. Easton // World politics. – 1957. - № 9 (April). – P. 383 – 400.
10. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г.Алмонд, С.Верба // Политические исследования. – 1992. – №4. – С. 122-134.
11. Pye L. Political Culture and National Character / L. Pye // Social Psychology and

Political Behavior / Columbus, Ohio, 1971. – P. 86.

12. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон [Сокр. пер. с англ. А.С. Богдановского, Л.А. Галкиной; Под ред. М.В. Ильина, А.Ю. Мельвиля.]. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.

13. Бебик В.М. Політична культура сучасної молоді / Бебик В.М., Головатий М.Ф., Ребкало В.М. – К., 1996. – 112 с.

14. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку/ К.С. Гаджиев. – М.: «Логос», 2000. – 524 с.

Гарашук Е. В. Методологические принципы исследования феномена политической культуры

Статья посвящена рассмотрению методологических принципов исследования сущности и содержания политической культуры и основных этапов формирования теории политической культуры.

Ключевые слова: политическая культура, политическое поведение, политическая система, политико-культурный подход, общая концепция культуры.

Garashchuk E. Methodological principles of research of the phenomenon of political culture

This paper is devoted to the study of the methodological principles of the nature and content of political culture and the main stages of formation of the theory of political culture.

Keywords: political culture, political behavior, political system, political-cultural approach, the overall concept of culture.

УДК 323.39:316.46

Ярова Євгенія Валентинівна,
доктор філософії в галузі державного управління

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ТА ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО: КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ

Аналізуються основні характеристики дефініцій «політичне лідерство» та «політична еліта». Визначаються особливості феноменів, досліджується їх специфіка та стан в сучасній Україні.

Ключові слова: політична еліта, політичне лідерство, політичний лідер.

Лідерство - універсальний за своєю природою феномен суспільного життя. Воно існує скрізь - у великих і малих організаціях, в бізнесі, і в релігії, в неформальних організаціях, у вуличних зграях і масових демонстраціях. Лідерство властиво будь-якій сфері людської діяльності, для існування і процесу якої потрібне формування керівників і підлеглих, лідерів і послідовників. Політика неможлива без політичних лідерів. Проте їхня діяльність відбувається за певних умов, відмінних залежно від історичних і географічних чинників, типу суспільства загалом (відкрите – закрите), типу політичного режиму (тоталітаризм, авторитаризм, демократія), парадигми розвитку суспільства, рівня його соціально-економічного і технічного розвитку (доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне), типу культури, міри долучення конкретного суспільства до світового співтовариства.

Головним критерієм політичного лідерства є ефективність його дії, результативність, задоволення запитів та інтересів тієї спільноти, яка бачить власну перспективу у його існуванні. Без широкої соціальної підтримки політичне лідерство не може